

ואלה המשפטים – שולחן ערוך

דרשה ליל שבת

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם: (שמות כא א).

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מס' דנזיקין משפטים פרשה א

"ואלה המשפטים" - ר' ישמעאל אומר: אלו מוסיפין על העליונים, מה עליונים מסיני אף תחתונים מסיני.

כפשוטו, עליונים הוא מה שכבר נאמר לעיל למעלה, היינו עשרת הדברות, ואילו תחתונים הוא מה שכתוב "למטה מן העניין", היינו המשפטים.¹ פרשת משפטים באה לאחר פרשת יתרו ועשרת הדברות. ובאמת, מה יכול לבוא לאחר השגב הגדול של מעמד הר סיני שהוא הבסיס לאמונה כדברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ח הלכה א: "ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני שעיינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר האש והקולות והלפידים ... והקול מדבר אליו ואנו שומעים: משה משה לך אמור להן כך וכך". מה הצעד הבא? לאן הולכים מכאן?

התשובה שנותנת התורה היא משפטים ארציים ואנושיים פשוטים: "וכי יגח שור אֶת אִישׁ או אֶת אִשָּׁה ... וְכִי יִפְתַּח אִישׁ בֹּר או כִּי יִכְרֶה אִישׁ בֶּר וְלֹא יִכְסֶּנוּ ... כִּי יִגְנֹב אִישׁ שׁוֹר או שָׂה וּטְבָחוֹ או מְכָרוֹ חֲמִשָּׁה בְּקָר יִשְׁלַם תַּחַת הַשּׁוֹר וְאַרְבַּע צֹאן תַּחַת הַשָּׂה ... כִּי יִבְעַר אִישׁ שְׂדֵה או כָּרֶם וְשָׂלַח אֶת בְּעִירוֹ וּבְעִיר אַחֵר ... כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ כֶּסֶף או כְּלִים לְשֹׁמֵר ... וְכִי יִשְׁאַל אִישׁ מֵעַם רֵעֵהוּ וְנִשְׁבַּר או מֵת וְעוֹד וְעוֹד". סדר חושן משפט ודיני נזיקין! וכבר אמר רב יהודה בגמרא בבא קמא ל ע"א: "האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין". וריש לקיש בגמרא שבת לא ע"א דורש את הפסוק בישעיהו לג ו: "וְהָיָה אֲמוֹנֵת עֲתִידָה חֶסֶן יְשׁוּעַת חֲכָמַת וְדַעַת יִרְאַת ה' הִיא אוֹצְרוֹ" – ישועות זה סדר נזיקין.

עשיית המשפט היא הבסיס לחיים תקינים. ובלשון שמות רבה ליט: "כל התורה תלויה במשפט ולכך נתן הקב"ה דינין אחר עשרת הדברות". וכבר האריכו חכמים לדרוש את הפסוק במשלי כט ד: "מִלְּךָ בְּמִשְׁפָּט יִצְמִיד אָרֶץ וְאִישׁ תְּרוֹמוֹת יִהְרָסֶנָּה". עשיית המשפט היא בידי המלך – השלטון – הריבון, בעוד שאנשי תרומות – החכמים הסגורים בבית המדרש לומדים בין השאר את מסכתות סדר נזיקין וטור חושן משפט ומפלפלים בהם ללא הרף ואינם טורחים לצאת ולהתמודד עם עשיית הצדק והמשפט – הם הורסי העולם.

אבל יש גם וא"ו קטנה בראש הפרשה: "ואלה המשפטים". מה נעשה לוא"ו קטנה זו? ראו הפיוט בו פותח אבן עזרא את פירושו לפרשה: "אשר נותן לב לפשטים, גם בכללים גם בפרטים / אז יתבונן למה נכתב, וי"ו עם אלה המשפטים". אפשר להסביר וא"ו זו בשיטת רבי ישמעאל שדברה תורה כלשון בני אדם. פסוקים רבים בתורה מתחילים בוא"ו החיבור, כך היא לשון המקרא. כן, יענה לו רבי עקיבא, אבל מן הראוי לדרוש גם ואו"וים ואכ"וים ורקי"ם. ודרשות יפות אני תולה על וא"וים אלה.

שמות רבה ל ג

"ואלה המשפטים", א"ר אבהו: בכל מקום שכתוב "ואלה" מוסיף על הראשונים, ובכל מקום שכתוב "אלה" פוסל את הראשונים. כיצד? "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם" (בראשית ב). ומה פסל? שהיה בורא שמים וארץ והיה מסתכל בהם ולא היו ערבים עליו והיה מחזירן לתוהו ובוהו, כיון שראה שמים וארץ אלו ערבו לפניו.

¹ ואולי גם, עליונים ששמעו מפי הגבורה ותחתונים ששמעו מפי משה, או גם בשיטה שכל עשרת הדברות היו כתובים ברצף על כל אחד משני הלוחות (ראה דברינו [עשרת הדברות – חמישה כנגד חמישה](#)), עליונים הם חמישה הדברות הראשונים שבין אדם לקב"ה – החלק הדתי שבין אדם למקום. תחתונים – הדינים העוסקים בחיי היום-יום, במסחר וברכוש – הקודקס המשפטי האזרחי והפלילי – בין אדם לחברו ולחברתו. ראה רמב"ן שמדגיש שפרשתנו עוסקת במצוות שנתנו "לחיי האדם בישוב המדינות ושלומו האדם שלא יזיק איש את רעהו ולא ימיתנו".

פרק ב של ספר בראשית, סיפור הבריאה השני, פוסל את כל העולמות שברא הקב"ה לפניו ולא ערבו עליו, בין השאר משום שהיה בהם רק מידת הדין, שם "אלוהות" בלי שיתוף מידת הרחמים.² זו דרשה נאה לפרשת בראשית, אך אנו אוהזים ב"ואלה המשפטים". על מה הם באים להוסיף? אילו משפטים כבר נאמרו מקודם?

ממשיך שם מדרש שמות רבה ואומר: "ואלה המשפטים" - מה כתיב למעלה מן הפרשה? "ושפטו את העם בכל עת" ואמר כאן: "ואלה המשפטים" והדברות באמצע. משל למטרונה שהייתה מהלכת, החרב מכאן והחרב מכאן והיא באמצע. כך התורה: דינין מלפניה ודינין מאחריה והיא באמצע. וכן הוא אומר: "באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט" (משלי ח כ) - התורה אומרת: באיזה נתיב אני מהלכת? אהלך בדרכם של עושי צדקה! "בתוך נתיבות משפט" - התורה באמצע ודינין מלפניה ודינין מאחריה. דינים מלפניה, שנאמר: "שם שם לו חוק ומשפט" ודינים מאחריה, שנאמר: "ואלה המשפטים".

המצוות שנצטוו במרה מצד אחד, ופרשת משפטים מצד שני, הם שני "שומרי הראש" של התורה. הם אולי התורה עצמה, בעוד שעשרת הדברות הם ציוויים כלליים ועקרונות נעלים אבל לא מצוות מעשיות ואורחות חיים. פרשת ואלה המשפטים לא ממשיכה את עשרת הדברות כי אם את המצוות שכבר נצטוו במרה ואולי גם המצוות שנצטוו ביציאת מצרים ואולי גם את שרשרת המצוות שמתחילה עוד בספר בראשית.³

ועדיין לא זו הוא"ו של רבי עקיבא. רבי עקיבא הולך עוד רובד אחד חשוב עוד יותר בתורת המשפט. לא עשיית המשפט כמו לימודו והבנתו ואימוצו כדרך חיים, בלי אולי צורך להגיע אל בתי המשפט. אם נדרשנו להגיע אל בית המשפט, כנראה שאבדנו משהו בדרך. נחזור אל המכילתא בה פתחנו.

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דנזיקין פרשה א

ואלה המשפטים. ר' ישמעאל אומר, אלו מוסיפין על העליונים, מה עליונים מסיני אף תחתונים מסיני.⁴ - רבי עקיבא אומר: "ואלה המשפטים" למה נאמר? לפי שהוא אומר: "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם", אין לי אלא פעם אחת, מנין שְׁנֵה וְשָׁלֶשׁ וְרַבֵּעַ עד שילמדו? תלמוד לומר: "ולמדה את בני ישראל" (דברים לא יט). יכול למדין ולא שונין? תלמוד לומר: "שימה בפיהם"; יכול שונין ולא יודעין? תלמוד לומר: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" - ערכם לפניהם כשולחן ערוך.

כך גם בגמרא עירובין נד ע"ב: "רבי עקיבא אומר: מניין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו - שנאמר: ולמדה את בני ישראל. ומנין עד שתהא סדורה בפיהם - שנאמר: שימה בפיהם. ומנין שחייב להראות לו פנים - שנאמר: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם".⁵ ורש"י בפרשתנו על בסיס המכילתא מפרש: "אשר תשים לפניהם - אמר לו הקב"ה למשה: לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה ב' או ג' פעמים, עד שתהא סדורה בפיהם כמשנתה, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו! לכך נאמר: אשר תשים לפניהם - כשולחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם".

וברור שמדרשה זו לקח רבי יוסף קארו את השם "שולחן ערוך" לספר ההלכות המונומנטלי שלו.

ומה קבלנו? חזרה לבית המדרש הסגור? ספר הלכות סגור: ככה תעשה ואין לך מה לחשוב ולהרהר? הנה מה שכותב ר' יוסף קארו עצמו בשולחן ערוך יורה דעה הלכות תלמוד תורה סימן רמו סעיף ד: "חייב אדם לשלש לימודו, שליש בתורה שבכתב דהיינו הארבעה ועשרים; שליש במשנה דהיינו תורה שבעל פה, ופירושי תורה שבכתב בכלל זה; שליש בתלמוד. דהיינו, שיבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מתוך דבר, וידמה דבר לדבר וידון במידות שהתורה נדרשת בהם עד שידע היאך עיקר המצות והיאך יוצא האסור והמותר וכו'".⁶

² ראה בדברינו [מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה](#) בפרשה זו.

³ ראה בדברינו [מצוות טרום סיני](#).

⁴ קטע שכבר ראינו לעיל.

⁵ לפני הפנים שלהם. דרשות רבות יש על חשיבות לימוד תורה בספר פנים יפות. ראה כדוגמא, מסכת ברכות סג ע"ב: "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. אמר רבי יצחק: אמר לו הקב"ה למשה: משה, אני ואתה נסביר פנים בהלכה. איכא דאמרי, כך אמר לו הקב"ה למשה: כשם שאני הסברתי לך פנים - כך אתה הסבר פנים לישראל". ראה גם קהלת רבה י א על "אם קהה הברזל".

⁶ וההמשך שם בבעלי הבתים, לא בתלמידי החכמים: "כיצד? היה בעל אומנות ועוסק במלאכתו ג' שעות ביום וט' בתורה, קורא ג' מהם בתורה שבכתב, ובג' תורה שבעל פה, ובג' יבין דבר מתוך דבר. במה דברים אמורים, בתחילת לימודו של אדם. אבל כשיגדיל בתורה ולא יהא צריך ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה, יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי תורה

והדברים הרי בגמרא עצמה, מסכת שבת דף לא עמוד א: "אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר?"

הוא"ו הקטנה של "ואלה המשפטים" משליכה לאחור לא רק אל מצוות שנצטוו במרה, מצוות יציאת מצרים בפרשת בא,⁷ ומצוות שנצטוו האבות, אלא גם על פרשת מינוי הדיינים שבתחילת פרשת יתרו. כבר תמהו רבים וטובים הכיצד זה שיתרו, עליו אמרו חז"ל ש"לא הניח עבודה זרה בכל העולם שלא חזר עליה ועבדה", הוא שבא ללמד את משה ובני ישראל סדרי מערכת המשפט – את הצורך במבנה מסודר של שופטים שיהיו זמינים ומאורגנים כראוי "ושפטו את העם בכל עת": וכל זה ערב מעמד סיני! מה היה בראשו של משה? מדוע הוא לא חשב על כך ומדוע לא צווה על זאת?

אחת האפשרויות לפתרון תעלומה זו היא הרעיון שהיה כאן ניסיון אידיולי של משה לכוון חברה משכילה וצודקת, חברה שהתנהגות פרטיה אינה מצריכה לרוץ עם כל דבר לבית המשפט. חברה של אנשים שמבינים דבר מתוך דבר, חברה בה מיושרים מרבית ההדורים בהבנה ובהסדר מתוך הישמעות לתורה ולחוקים מוסכמים ומכובדים ע"י כולם. חברה שנוהגת בצדקה ומשפט ולא חברה שרצה כל הזמן לבתי משפט. בעיני משה, השופט הוא קודם כל מורה ומנחיל ונורמות ורק אח"כ שופט ודן באי הסכמות. זו המשמעות האמתית של פרשת משפטים, של התוספת "ואלה המשפטים" – של הוא"ו הקטנה. אולי עוד נזכה לכך ביום מהימים.⁸

שבת שלום
מחלקי המים

⁷ שבעל פה, כדי שלא ישכח דבר מדיני התורה, ויפנה כל ימיו לתלמוד בלבד לפי רוחב לבו וישוב דעתו". הבנת דבר מתוך דבר היא לבעלי הבתים והעוסקים באומנות ודרך ארץ בשילוב עם התורה.
⁸ מה שתמיד מזכיר את רש"י הראשון על התורה: "לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל".
⁸ ראה דברינו [פרשת מינוי הדיינים](#) בפרשת יתרו.